

فصلنامه علمی تخصصی فقه و حقوق معاصر

سال یازدهم - پاییز ۱۴۰۴ - شماره ۳۳ - ص ۱۲۳-۱۳۹

بررسی و تحلیل ادله قرآنی جهاد

محمدحسین محمدزاده^۱

چکیده:

هدف: هدف از این پژوهش آن است که ادله قرآنی جهاد را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد روش(ها): این پژوهش با روش مطالعات کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است که با مراجعه به ادله ی قرآنی و منابع تفسیری اطلاعات لازم به دست آمده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته(ها): جهاد در اسلام یکی از مفاهیم اساسی است که در متون دینی و فقهی به‌طور گسترده مورد بحث قرار گرفته است. برای درک صحیح از جهاد نظامی، لازم است به مبانی دینی و عقلانی آن پرداخته شود، زیرا جهاد، به‌ویژه در قالب جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی، همواره از جنبه‌های مختلف فقهی و فلسفی قابل بررسی است. در فقه امامیه، جهاد به‌طور عمده به دو نوع تقسیم می‌شود: «جهاد ابتدایی» و «جهاد دفاعی». جهاد ابتدایی به معنای جهاد در جهت گسترش اسلام و دعوت به دین است. جهاد ابتدایی در واقع، جهاد در برابر کسانی است که به اسلام دعوت نمی‌شوند و به نوعی سران کفر و دشمنان اصلی دین را هدف قرار می‌دهد. در مقابل، جهاد دفاعی در صورتی واجب می‌شود که مسلمانان مورد تهدید یا تهاجم قرار بگیرند و در این شرایط، جهاد برای دفاع از جان، مال و دین مسلمانان به یک تکلیف ضروری تبدیل می‌شود. پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه: «مبانی قرآنی جهاد چیست؟» نتیجه گیری: بررسی در این پژوهش های حاکی از آن است که قرآن کریم به صورت ویژه ای به مساله جهاد پرداخته است. سوره حج آیه ۳۹ و ۴۰، سوره بقره آیات: ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۱۶، ۲۱۸؛ سوره محمد (ص) آیه ۴ و ۳۱؛ سوره توبه آیه ۴۱ و ۱۱۱؛ سوره انفال آیه ۷۴ و ۷۵ به مساله جهاد پرداخته اند.

واژگان کلیدی: جهاد، جهاد ابتدایی، جهاد دفاعی، قرآن کریم.

۱- دانش پژوه سطح ۳ (کارشناسی ارشد) فقه و اصول حوزه علمیه، تهران، ایران.

مقدمه

جهاد در اسلام یکی از مفاهیم اساسی است که در متون دینی و فقهی به‌طور گسترده مورد بحث قرار گرفته است. برای درک صحیح از جهاد نظامی، لازم است به مبانی دینی و عقلانی آن پرداخته شود، زیرا جهاد، به‌ویژه در قالب جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی، همواره از جنبه‌های مختلف فقهی و فلسفی قابل بررسی است. در فقه امامیه، جهاد به‌طور عمده به دو نوع تقسیم می‌شود: «جهاد ابتدایی» و «جهاد دفاعی». جهاد ابتدایی به معنای جهاد در جهت گسترش اسلام و دعوت به دین است. امام خمینی (ره) این نوع جهاد را به‌عنوان تکلیفی ضروری برای مسلمانان در مقابله با کفر و برای برپایی کلمه توحید و اجرای احکام اسلام بر روی زمین تعریف کرده است. جهاد ابتدایی در واقع، جهاد در برابر کسانی است که به اسلام دعوت نمی‌شوند و به نوعی سران کفر و دشمنان اصلی دین را هدف قرار می‌دهد. در مقابل، جهاد دفاعی در صورتی واجب می‌شود که مسلمانان مورد تهدید یا تهاجم قرار بگیرند و در این شرایط، جهاد برای دفاع از جان، مال و دین مسلمانان به یک تکلیف ضروری تبدیل می‌شود.

این تقسیم‌بندی در فقه امامیه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا جهاد ابتدایی را به‌عنوان اقدامی مشروع در دفاع از اسلام و مقابله با دشمنان خارجی در نظر می‌گیرد. امام خمینی در تحلیل این مسأله، تأکید زیادی بر جهاد دفاعی داشته و آن را به‌عنوان یک فریضه ضروری و اجتناب‌ناپذیر در برابر تهدیدات خارجی قرار می‌دهد. این تأکید بر جهاد دفاعی ناشی از نگرانی برای حفاظت از اسلام و مسلمانان در برابر حملات دشمنان است. در حالی که در فقه اهل سنت، دیدگاه‌ها نسبت به جهاد ابتدایی و دفاعی تا حدودی متفاوت است. بسیاری از فقهای اهل سنت، هیچ‌گونه تفاوتی بین جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی قائل نیستند و تمام جنگ‌ها و مبارزات در راه گسترش اسلام را به‌عنوان جهاد واجب می‌دانند. به‌علاوه، در بعضی مکتب‌های اهل سنت، جهاد در راستای گسترش کلمه اسلام و دعوت به دین به‌عنوان یک فریضه ضروری و عمومی در نظر گرفته می‌شود که تمامی مسلمانان باید در آن شرکت کنند.

در بررسی ادله فقهی، قرآن و روایات نقش بسیار مهمی در تبیین جهاد دارند. آیات قرآن در مورد جهاد به‌ویژه آیات سوره‌های توبه، انفال و فرقان، و همچنین روایات متعددی که از پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌علیه‌السلام) و اهل بیت (علیهم‌السلام) نقل شده است، همگی بر وجوب جهاد در مواقع خاص تأکید دارند. قرآن کریم، به‌ویژه در آیات جهاد، به مسلمانان دستور می‌دهد که در برابر دشمنان اسلام از خود دفاع کنند و در صورت امکان، برای گسترش اسلام اقدام کنند. برای مثال، آیه ۲۹ سوره توبه به وضوح بر لزوم جهاد در برابر کسانی که از ایمان به اسلام سرباز می‌زنند، اشاره دارد. از سوی دیگر، استدلال‌های عقلی نیز در فقه اسلامی برای توجیه جهاد مطرح شده است. از دیدگاه فقهی، دفاع از خود و دیگر مسلمانان در برابر تهاجم‌های خارجی از ضروریات است. عقل حکم می‌کند که در صورتی که دشمنان دین و مسلمانان به سرزمین‌های اسلامی حمله کنند، مسلمانان باید در برابر این تهدیدات ایستادگی کنند و از دین، سرزمین و کرامت مسلمانان دفاع کنند. به‌علاوه، در فقه

اسلامی، کشورداری و تأمین امنیت جوامع اسلامی از دیگر دلایلی است که در جواز جهاد مورد استناد قرار می‌گیرد. بر اساس اصول فقهی، جهاد در راستای حفظ امنیت و بقای جامعه اسلامی ضروری است.

۱. بررسی آیات دال بر جهاد

در قرآن کریم آیات بسیاری به صورت مستقیم و غیر مستقیم دال بر جهاد و فضائل آن وجود دارد^۲ که برخی از آنان عبارتند از:

۱.۱. سوره حج آیه ۳۹ و ۴۰

خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِنَاهِمُ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»^۳ یعنی «به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده رخصت [جهاد] داده شده است چرا که مورد ظلم قرار گرفته اند و البته خدا بر پیروزی آنان سخت تواناست. همان کسانی که بناحق از خانه‌هایشان بیرون رانده شدند [آنها گناهی نداشتند] جز اینکه می‌گفتند پروردگار ما خداست و اگر خدا بعضی از مردم را با بعضی دیگر دفع نمی‌کرد صومعه‌ها و کلیساها و کنیسه‌ها و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می‌شود سخت ویران می‌شد و قطعاً خدا به کسی که [دین] او را یاری می‌کند یاری می‌دهد چرا که خدا سخت نیرومند شکست‌ناپذیر است.»

آیات مذکور از جمله آیات مهم قرآن است که به موضوع جهاد و دفاع از خود در برابر ظلم و تعدی پرداخته است و در سال نخست هجرت نازل شده است.^۴ این آیه به مسلمانانی که مورد ظلم واقع شده‌اند و از خانه‌هایشان به‌ناحق اخراج شده‌اند، اجازه می‌دهد تا برای حفظ جان و مال خود و دفاع از حقوق انسانی و دینی‌شان دست به جهاد بزنند. آیه اشاره دارد به کسانی که تنها به دلیل ایمان به خداوند از دیار خود رانده شده‌اند و در شرایطی قرار دارند که نمی‌توانند از حقوق خود به‌طور مسالمت‌آمیز دفاع کنند. نکته مهم در این آیه تأکید بر جنبه دفاعی جهاد است. بر اساس مفهوم آیه، جهاد در اینجا به‌منظور مقابله با ظلم و نقض حقوق بشر و دین است. آیه به‌وضوح می‌فرماید که اگر خداوند دفاع از مؤمنان را به‌وسیله یکدیگر نکند، مراکز عبادی و دینی، مانند صومعه‌ها، کلیساها، و مساجد که در آنها نام خدا برده می‌شود، به‌خطر خواهند افتاد. این اشاره به حفظ مراجع دینی و فرهنگی مسلمانان در برابر هرگونه تعرض است.

^۲ مهذب الاحکام ج ۱۵، ص ۷۸-۷۷

^۳ حج، ۳۹ و ۴۰

^۴ علی بن احمد الواحیدی، اسباب النزول الایات، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۲۰۸

در ارتباط با نزول این آیه، باید گفت که این حکم به‌ویژه در زمان هجرت پیامبر اسلام به مدینه و در پی آغاز جنگ‌ها و تعرضات مشرکان به مسلمانان نازل شد. مسلمانان که در مکه تحت ظلم شدید قرار داشتند و بسیاری از آن‌ها مجبور به ترک خانه‌های خود شدند، این آیه برایشان مجوز دفاع مشروع را صادر کرد. در این راستا، جهاد دفاعی نه تنها برای حفظ جان و مال مؤمنان، بلکه برای حمایت از مراکز دینی و فرهنگی جامعه اسلامی نیز ضروری شد. آیه ۳۹ به‌وضوح از نقش خداوند در حمایت از مؤمنان و دفع ظلم از آن‌ها یاد می‌کند، که این خود به‌عنوان عامل اصلی پیروزی در برابر ظلم و فساد است.

۱.۲. سوره بقره آیه ۲۱۶:

خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»^۵ یعنی «بر شما کارزار واجب شده است در حالی که برای شما ناگوار است و بسا چیزی را خوش نمی‌دارید و آن برای شما خوب است و بسا چیزی را دوست می‌دارید و آن برای شما بد است و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید.»

در حقیقت خدا از مؤمنان جان و مالشان را به [بهای] اینکه بهشت برای آنان باشد خریده است همان کسانی که در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند [این] به عنوان وعده حقی در تورات و انجیل و قرآن بر عهده اوست و چه کسی از خدا به عهد خویش وفادارتر است پس به این معامله ای که با او کرده اید شادمان باشید و این همان کامیابی بزرگ است. آیه ۲۱۶ سوره بقره یکی از آیات مهم قرآن است که به موضوع جهاد و شرایط آن پرداخته است. این آیه به‌طور واضح بیان می‌کند که جهاد، برای مسلمانان واجب است و هرچند ممکن است در ابتدا این فرمان ناخوشایند و دشوار به نظر برسد، اما در نهایت به نفع آن‌ها خواهد بود. این آیه که به‌طور مستقیم با مفهوم جهاد در قرآن کریم مرتبط است، به‌ویژه در فقه اسلامی و تفاسیر مختلف، نقش کلیدی در تبیین فلسفه جهاد و نحوه برخورد مسلمانان با این امر دارد.

در این آیه، واژه «كُتِبَ» به معنای واجب و الزام آور بودن جهاد برای مسلمانان آمده است. این واژه نشان می‌دهد که جهاد به‌عنوان یکی از وظایف دینی، به‌طور مستقیم از جانب خداوند برای مسلمانان مقرر شده است و نه تنها امری اختیاری یا توصیه‌ای است. واژه «كَرْهٌ» نیز به معنای ناخوشایند بودن است. به این معنا که مسلمانان ممکن است در ابتدا از این امر ناخوشنود باشند و درک کنند که جهاد سخت و دشوار است. در دنیای معاصر، جهاد نه تنها در مفهوم نظامی خود بلکه در ابعاد مختلف از جمله جهاد فرهنگی، جهاد علمی و جهاد سایبری نیز اهمیت پیدا کرده است. آیه ۲۱۶ سوره بقره می‌تواند به‌طور نمادین به همه ابعاد این جهادها اشاره داشته باشد. در حال حاضر، مسلمانان باید در کنار دفاع از سرزمین خود، با ابزارهای مدرن مانند رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی نیز مبارزه کنند تا آموزه‌های اسلامی و عدالت اجتماعی را در سطح

جهانی گسترش دهند. با توجه به این نکته، جهاد در دنیای معاصر شامل جنگ‌های سنتی نیز می‌شود، اما امروز این جنگ‌ها به سمت جهاد فرهنگی و رسانه‌ای نیز تغییر جهت داده‌اند. در این زمینه، جهاد فرهنگی و علمی همان‌طور که در گذشته‌ها شاهد بودیم، برای مبارزه با فساد و ترویج آموزه‌های اسلامی در جهان ضروری است.

آیه ۲۱۶ سوره بقره از قرآن کریم تأکید می‌کند که جهاد، با وجود سختی‌ها و دشواری‌هایی که ممکن است به نظر برسد، در نهایت به نفع مسلمانان است و نه تنها در ابعاد نظامی بلکه در ابعاد اجتماعی و فرهنگی نیز اهمیت دارد. این آیه، فلسفه جهاد را از منظر الهی شرح می‌دهد و نشان می‌دهد که حتی در شرایط دشوار، خداوند از بندگان خود در راه تحقق عدالت و حفظ دین حمایت خواهد کرد. همچنین این آیه به‌طور نمادین، مفهوم جهاد در دنیای معاصر را گسترش می‌دهد، جایی که جهاد نه تنها در میدان جنگ بلکه در جهاد فرهنگی و رسانه‌ای نیز باید انجام شود.

آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر این آیه می‌نویسد:

تعبیر به «کُتِبَ» (نوشته شده) اشاره به حتمی بودن و قطعی بودن این فرمان الهی است. برای انسان‌های معمولی یک امر طبیعی است که جنگ و لو با دشمن و در راه خدا خوشایند نیست زیرا در جنگ هم تلف اموال و هم نفوس و هم جراحتهای مشقتها است البته برای عاشقان شهادت در راه حق و کسانی که در سطح بالایی از معرفت قرار دارند جنگ با دشمنان حق شربت گوارایی است که همچون تشنه کامان به دنبال آن می‌روند و مسلماً حساب آنها از حساب توده مردم جدا است.

سپس به یک قانون کلی و اصل اساسی که حاکم بر قوانین تکوینی و تشریحی خداوند است اشاره می‌کند، می‌فرماید: «چه بسا شما از چیزی اکراه داشته باشید در حالی که برای شما خیر است و مایه سعادت و خوشبختی» (وَ عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ).

به عکس کناره‌گیری از جنگ و عافیت طلبی ممکن است خوشایند شما نباشد در حالی که واقعا چنین نیست «چه بسا چیزی را دوست داشته باشید و آن برای شما شر است» (وَ عَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَ هُوَ شَرٌّ لَّكُمْ).

و در پایان می‌فرماید: «و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید» (وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ). پروردگار جهان با این لحن قاطع می‌گوید که افراد بشر نباید تشخیص خودشان را در مسائل مربوط به سرنوشتشان حاکم سازند چرا که علم آنها از هر نظر محدود و ناچیز است و معلوماتشان در برابر مجهولات همچون قطره‌ای در برابر دریا است. آنها با توجه به علم محدود خود نباید در برابر احکام الهی روی در هم کشند. باید بطور قطع بدانند که خداوند اگر جهاد و روزه و حج را تشریح کرده همه به

سود آنها است، توجه به این حقیقت روح انضباط و تسلیم در برابر قوانین الهی را در انسان پرورش می‌دهد، و درک و دید او را از محیطهای محدود فراتر می‌برد و به نامحدود یعنی علم بی‌پایان خدا پیوند می‌دهد.^۶

۱،۳ . سوره بقره آیه ۲۱۸:

خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۷ یعنی «آنان که ایمان آورده و کسانی که هجرت کرده و راه خدا جهاد نموده اند آنان به رحمت خدا امیدوارند خداوند آمرزنده مهربان است.»

جهاد در قرآن کریم همواره با هدفی والا و انسانی همراه بوده است. این هدف عبارت است از تقویت ایمان فردی و جمعی و دفاع از حقوق انسانی در برابر ظلم و فساد. از آنجا که جهاد در مسیر خداوند و برای تحقق اراده الهی است، نتیجه آن علاوه بر بهبود وضعیت دینی و اجتماعی، در نهایت به جلب رحمت الهی منتهی می‌شود. جهاد نه تنها در میدان جنگ بلکه در عرصه‌های دیگر زندگی، همچون مبارزه با نفس، تلاش برای اصلاح جامعه، و خدمت به خلق نیز معنی پیدا می‌کند. آیه مورد نظر به وضوح نشان می‌دهد که کسانی که در این مسیر سه‌گانه (ایمان، هجرت و جهاد) قرار می‌گیرند، به‌طور طبیعی به رحمت الهی امیدوارند. این امیدواری به‌دلیل یقین به این است که خداوند متعال غفور و رحیم است و حتی گناهان بزرگ را می‌آمرزد و بندگان خود را در مسیر جهاد و اصلاح مورد بخشش و لطف قرار می‌دهد. در حقیقت، جهاد نه تنها موجب تقویت شخصیت معنوی فرد می‌شود بلکه رحمت و بخشش الهی را نیز به همراه دارد.

۱،۴ . سوره بقره آیه ۱۹۱ و ۱۹۲

خدای متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْقِتْلَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ * فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۸ یعنی «و هر کجا بر ایشان دست یافتید آنان را بکشید و همان گونه که شما را بیرون راندند آنان را بیرون برانید [چرا که] فتنه [=شُرک] از قتل بدتر است [با این همه] در کنار مسجد الحرام با آنان جنگ نکنید مگر آنکه با شما در آن جا به جنگ درآیند پس اگر با شما جنگیدند آنان را بکشید که کیفر کافران چنین است* و اگر باز ایستادند البته خدا آمرزنده مهربان است.»

یکی از آیات مهم قرآن در زمینه جهاد و جنگ است که مفاهیم پیچیده و معانی دقیق‌تری از جهاد و اصول جنگ در اسلام را ارائه می‌دهد. در این آیه، خداوند متعال به مؤمنان دستور می‌دهد که در صورت مواجهه با دشمنان که به مقابله با اسلام و مسلمانان پرداخته‌اند، به دفاع بپردازند و در مواقع لزوم از جنگ استفاده کنند. آیه ۱۹۱ سوره البقره، در چارچوب مفاهیم جنگ

^۶ - مکارم شیرازی، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۹۵.

^۷ بقره، ۲۱۸

^۸ بقره، ۱۹۱ و ۱۹۲

و جهاد در قرآن قرار می‌گیرد. در این آیه، خداوند دستور می‌دهد که مسلمانان باید در برابر دشمنانی که به مقابله با آنها برخاسته‌اند، واکنش نشان دهند و در صورت لزوم، آنان را از میان بردارند. در ابتدا، این آیه بیان می‌کند که باید دشمنان را «هرکجا که آنها را یافتید» از بین ببرید و اگر آنها مسلمانان را از مکان‌های خود بیرون کرده‌اند، باید همانطور که آنان را بیرون کرده‌اند، دشمنان را نیز از مکان‌های خود بیرون کنید. این دستور به نوعی نشان‌دهنده اهمیت حفظ قدرت مسلمانان در برابر دشمنان و دفاع از سرزمین‌ها و جایگاه‌های مذهبی است.

در این آیه، به فتنه اشاره شده است که «أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» (فتنه از قتل بدتر است). در اینجا، «فتنه» به معنای آزمایش‌های دینی یا ایمان‌زدایی است که می‌تواند مسلمانان را از مسیر راست منحرف کند. فتنه در قرآن در بسیاری از موارد با کفر و فساد دینی مرتبط است. در واقع، در این آیه، فتنه به‌عنوان تهدیدی برای دین اسلام و جامعه مسلمانان بیان شده است که از قتل بدتر است. یعنی اینکه در شرایطی که افراد دینی به فتنه و فساد می‌پردازند، این خطر بیشتر از کشتن آنها است. این مفهوم به‌ویژه در زمان‌های جنگ و درگیری‌های اجتماعی مهم است، چرا که دشمنان اسلام ممکن است به‌جای کشتن مسلمانان، سعی کنند آنها را به ارتداد و انحراف از مسیر دینی خود وادار کنند. در این آیه، علاوه بر تأکید بر دفاع از دین و جامعه، مفهوم «فتنه» به‌عنوان خطری بزرگ‌تر از قتل مطرح می‌شود. این نکته اهمیت فراوانی دارد؛ زیرا نشان می‌دهد که جهاد تنها به‌معنای جنگ فیزیکی نیست، بلکه در مواقعی که جامعه اسلامی با تهدیدات دینی و اعتقادی مواجه می‌شود، جهاد به‌عنوان یک واکنش دینی و اخلاقی ضروری است. همچنین این آیه نشان می‌دهد که حتی در مواقع جنگ، مسلمانان باید از مکان‌های مقدس و مبارزه در کنار مسجد الحرام خودداری کنند مگر اینکه دشمن خود آغازگر جنگ باشد. در ادامه آیه، خداوند می‌فرماید: «فَإِنْ أَنْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» که به معنای «اگر آنان از جنگ دست کشیدند، خداوند آمرزنده و مهربان است.» این بخش از آیه تأکید می‌کند که جهاد و جنگ تنها در صورتی مشروع است که دشمن به جنگ ادامه دهد، اما اگر دشمن دست از جنگ کشید و به صلح و آشتی رسید، مسلمانان باید به آن پاسخ مثبت دهند. این بخش از آیه بر عنصر آمرزش و بخشش الهی تأکید دارد که حتی در موارد جنگ نیز خداوند رحمت و بخشش خود را در نظر می‌گیرد و به کسانی که از جنگ دست می‌کشند، بخشش می‌دهد.

۱.۱. سوره بقره آیه ۱۹۰

همچنین می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»^۹ یعنی «و در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند بجنگید ولی از اندازه درنگذیرید زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد.»

آیه‌ی ۱۹۰ سوره البقره به وضوح دستور جنگیدن در راه خدا را می‌دهد. در ابتدا، خداوند به مسلمانان می‌فرماید که باید در راه خدا با کسانی که با آن‌ها می‌جنگند، بجنگند. این عبارت به‌ویژه به جنگ‌های دفاعی اشاره دارد که مسلمانان به‌عنوان یک اقدام ضروری و مشروع باید از خود دفاع کنند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» به معنای جنگیدن در مسیر خداوند است؛ یعنی هدف از این جنگ‌ها نباید هرگز دنیاگرایانه یا شخصی باشد، بلکه باید هدف نهایی آن خدمت به دین و تعالی اصول الهی باشد. اما در ادامه آیه، خداوند از مسلمانان می‌خواهد که از «تجاوز» بپرهیزند و تأکید می‌کند که «خداوند تجاوزکاران را دوست ندارد». این بخش از آیه، نه تنها به مسلمانان دستور می‌دهد که در جنگ‌ها تنها برای دفاع از خود و اصول دین بجنگند، بلکه تأکید می‌کند که هیچ‌گاه نباید در جنگ‌ها از مرزهای اخلاقی و انسانی تجاوز کنند. تجاوز به معنای کشتار بی‌گناهان، تخریب بی‌رویه، و آسیب به محیط زیست است که در هیچ شرایطی در اسلام پذیرفته نمی‌شود.

یکی از ویژگی‌های برجسته جهاد در قرآن، رعایت اخلاق جنگی است. اسلام نه تنها جنگ را در مواقع خاص مجاز می‌داند بلکه در عین حال، اصول اخلاقی خاصی را برای نحوه جنگیدن تعیین کرده است. در آیه‌ی فوق، خداوند به وضوح از مسلمانان می‌خواهد که در جنگ‌ها از تجاوز به حد و مرزها پرهیز کنند. این «عدم تجاوز» به‌عنوان یک اصل اخلاقی در جنگ، در قرآن کریم بارها تکرار شده است و در سیره پیامبر اسلام نیز به وضوح قابل مشاهده است. در جنگ‌های دوران پیامبر اسلام، حتی زمانی که مسلمانان در معرض تهدید قرار داشتند، همیشه از آسیب رساندن به زنان، کودکان، و غیرنظامیان خودداری می‌شد. همچنین، مسلمانان از تخریب مزارع، درختان، و منابع طبیعی خودداری می‌کردند، چرا که چنین اقداماتی نه تنها غیرانسانی بود بلکه از نظر شرعی نیز ممنوع بود.

جهاد در قرآن علاوه بر دفاع از دین و سرزمین، به‌طور مستقیم با برقراری عدالت اجتماعی نیز ارتباط دارد. خداوند در قرآن از مسلمانان می‌خواهد که در صورت ضرورت وارد جنگ شوند تا از عدالت و حقوق انسانی دفاع کنند. این نکته در آیه‌ی ۱۹۰ نیز به‌طور ضمنی وجود دارد، چرا که خداوند مسلمانان را به جنگ با کسانی که با آن‌ها می‌جنگند و از عدالت الهی در مسیر اسلام جلوگیری می‌کنند، دستور می‌دهد. اما در عین حال، تأکید دارد که هیچ‌گاه نباید از حد و مرزها در این مبارزه تجاوز کرد. بنابراین، جهاد در اسلام تنها یک عمل فیزیکی و نظامی نیست بلکه در حقیقت یک عمل اجتماعی است که برای تحقق عدالت، آزادی، و دفاع از حقوق بشر در برابر ظلم و فساد صورت می‌گیرد. این جهاد باید در جهت حفظ کرامت انسانی و دفاع از اصول اخلاقی و دینی باشد، نه برای انتقام‌جویی یا جنگ‌های جاه‌طلبانه.

۱،۲ . سوره محمد (صلی الله علیه وآله علیه السلام) آیه ۳۱

خدای متعال در سوره مبارکه محمد (صلی الله علیه وآله علیه السلام) می فرماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ»^{۱۰} یعنی «و البته شما را می آزماییم تا مجاهدان و شکیبایان شما را باز شناسانیم و گزارشهای [مربوط به] شما را رسیدگی کنیم.»

آیه‌ی فوق به‌طور خاص به آزمایش و آزمون‌های الهی اشاره دارد. در ابتدا، خداوند اعلام می‌کند که مسلمانان را به‌طور قطعی «آزمایش خواهد کرد» تا بتواند کسانی را که در این مسیر «مجاهد» هستند و کسانی که «صابر» هستند، شناسایی کند. کلمه‌ی «بلونا» به معنای آزمایش و امتحان است و نشان می‌دهد که بلاای دنیا و چالش‌های زندگی فرصتی هستند برای نشان دادن ایمان و استقامت فردی. در این آیه، خداوند از مسلمانان می‌خواهد تا در برابر چالش‌ها و مشکلات دست از ایمان برندارند و به‌طور مستمر در راه خدا مجاهدت کنند. کلمه‌ی «مُجَاهِدِينَ» در این آیه به کسانی اطلاق می‌شود که در راه خداوند تلاش و جهاد می‌کنند. این جهاد می‌تواند به معنای جهاد فیزیکی و دفاع از دین در میدان جنگ باشد، اما جهاد در قرآن به معنای تلاش برای اصلاح نفس، مقابله با فساد، و پایداری در برابر فتنه‌ها نیز آمده است. همچنین، واژه‌ی «صَابِرِينَ» به معنای کسانی است که در برابر سختی‌ها و آزمایش‌های زندگی، شکیبایی و استقامت از خود نشان می‌دهند. این صبر نه تنها در مواجهه با مشکلات فیزیکی بلکه در حفظ ایمان و اصول دینی در مواجهه با فتنه‌ها و دشواری‌های اجتماعی نیز به کار می‌رود.

آیه ۳۱ سوره محمد همچنین به ارتباط نزدیکی که بین جهاد و صبر وجود دارد اشاره دارد. در واقع، جهاد و صبر دو ویژگی ضروری برای یک مسلمان است که در مواجهه با مشکلات و دشمنان، باید به‌طور همزمان از آن‌ها بهره‌برد. جهاد بدون صبر نمی‌تواند ثمربخش باشد؛ چرا که مشکلات و موانع فراوانی در مسیر جهاد وجود دارد و تنها کسانی که صبر و استقامت از خود نشان دهند، می‌توانند در این مسیر موفق شوند. صبر در این آیه به معنای ایستادگی در برابر سختی‌ها و بلاای زندگی است. در واقع، خداوند متعال در این آیه به مسلمانان می‌فرماید که جهاد و صبر دو ویژگی‌ای هستند که باید در کنار هم و به‌طور همزمان وجود داشته باشند. مسلمانانی که در راه خدا جهاد می‌کنند و در برابر دشواری‌ها و فتنه‌ها صبر و استقامت از خود نشان می‌دهند، از نظر خداوند در جایگاه والایی قرار دارند.

۱،۳ . سوره محمد (صلی الله علیه وآله علیه السلام) آیه ۴

همچنین می‌فرماید: « فَأِذَا لَقَيْتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَتْتُمُوهُمْ فَسُدُّوا الْوُثَاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ»^{۱۱} یعنی « پس چون با کسانی که کفر ورزیده اند برخورد کنید گردن‌ها [یشان] را بزنید تا چون آنان را [در کشتار] از پای درآورید پس [اسیران را] استوار در بند کشید سپس یا [بر آنان] منت نهید [و آزادشان کنید] و یا فدیة [و عوض از ایشان بگیرید] تا در جنگ اسلحه بر زمین گذاشته شود این است [دستور خدا] و اگر خدا می‌خواست از ایشان انتقام می‌کشید ولی [فرمان پیکار داد] تا برخی از شما را به وسیله برخی [دیگر] بیازماید و کسانی که در راه خدا کشته شده اند هرگز کارهایشان را ضایع نمی‌کند»

آیه‌ی مذکور ابتدا دستور می‌دهد که در برابر دشمنانی که کفر ورزیده‌اند، مسلمانان باید «ضرب گردن» کنند. این دستور به‌ویژه در زمان جنگ‌های فیزیکی که تهدیداتی جدی برای مسلمانان وجود دارد، معنای دفاعی دارد. منظور از «ضرب گردن» در اینجا به معنای ضربه‌ای است که دشمن را از میدان نبرد خارج کرده و خطر آن را برای مسلمانان از بین می‌برد. این دستور، به‌ویژه در دوران جنگ‌های ابتدایی اسلام و مقابله با دشمنانی که به‌طور آشکارا در برابر اسلام ایستاده بودند، به‌طور عملی و دفاعی برای حفظ امنیت جامعه مسلمانان به‌کار می‌رفت. در ادامه، زمانی که دشمن شکست می‌خورد و اسیر می‌شود، «شدت وفاق» یا بستن دست و پای اسرا مطرح می‌شود. این مرحله نشان می‌دهد که تا زمانی که جنگ ادامه دارد، باید از دشمن به‌طور مؤثر نگهداری کرد تا از هرگونه تهدید احتمالی جلوگیری شود.

پس از آن، مسلمانان می‌توانند یکی از دو گزینه را در مورد اسرا انتخاب کنند: «منت» و «فدیة». «منت» به معنای آزادسازی اسیران بدون دریافت هیچ‌گونه مبلغ یا غرامت است و «فدیة» به معنای دریافت غرامت برای آزادی اسرا است. این روش‌ها به‌ویژه در شرایطی که مسلمانان قدرت کافی برای آزادسازی اسرا بدون دریافت هیچ‌چیز ندارند، منطقی به نظر می‌رسد. این شیوه‌ها بر اهمیت احترام به کرامت انسان‌ها حتی در زمان جنگ تأکید دارد و نشان می‌دهد که در اسلام، حتی در شرایط بحرانی جنگ، باید رفتار انسانی و اخلاقی با اسرا و دشمنان داشت.

یکی از مفاهیم مهمی که در این آیه بیان شده است، مفهوم آزمایش الهی است. خداوند در این آیه می‌فرماید: «وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ». این جمله نشان‌دهنده این است که جنگ و جهاد نه‌تنها برای دفاع از دین و سرزمین بلکه به‌عنوان یک آزمایش الهی برای سنجش میزان ایمان و تقوای مسلمانان است. خداوند از طریق جهاد و درگیری‌های جنگی، ایمان مسلمانان را می‌آزماید تا کسانی که در برابر فتنه‌ها ثابت‌قدم باقی می‌مانند و در مسیر خداوند جهاد می‌کنند، مشخص شوند. این آزمایش‌ها

به‌عنوان فرصتی برای رشد معنوی و ارتقای سطح ایمان افراد در نظر گرفته شده است. در ادامه آیه، خداوند می‌فرماید: «وَالَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ». این بخش از آیه تأکید می‌کند که کسانی که در راه خدا کشته شده‌اند، اعمالشان از بین نمی‌رود و در نزد خداوند مورد پاداش قرار می‌گیرند. در اسلام، کشته شدن در راه خدا یکی از بزرگ‌ترین افتخارات است و به‌شدت از آن تجلیل می‌شود. این آیه به مسلمانان یادآوری می‌کند که در مسیر جهاد، حتی اگر جان خود را از دست دهند، هیچ‌گاه اعمال خیرشان ضایع نخواهد شد و در نهایت به پاداش الهی دست خواهند یافت.

در اسلام، جهاد با اهداف انسان‌مدارانه و عادلانه تشریح شده است. برخلاف جنگ‌های جاه‌طلبانه و سلطه‌جویانه که در تاریخ بشری مشاهده می‌شود، جهاد در اسلام به‌عنوان یک وظیفه دفاعی و در راستای برقراری عدالت تعریف شده است. این آیه همچنین تأکید دارد که در جنگ باید از هرگونه ظلم و تجاوز به حقوق دیگران پرهیز شود. دستور به «مَمْت» و «فَدِيه» نشان می‌دهد که در برخورد با دشمنان، حتی پس از پیروزی، باید بر اصول اخلاقی و انسانی پایبند بود.

۱،۴ . سوره توبه آیه ۴۱

خدای متعال در سوره مبارکه توبه می‌فرماید: «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^{۱۲} یعنی «سبکبار و گرانبار بسیج شوید و با مال و جانتان در راه خدا جهاد کنید اگر بدانید این برای شما بهتر است.»

آیه‌ی فوق از سوره توبه به مسلمانان دستور می‌دهد که برای جهاد در راه خدا آماده باشند، چه سبکبار و چه گرانبار. عبارت «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا» به معنای «سبکبار و گرانبار بسیج شوید» است. این عبارت نشان می‌دهد که مسلمانان باید با هر شرایط و وضعیتی آماده جهاد باشند، از نظر جسمی و مالی. در حقیقت، مسلمانان باید در هر شرایطی که هستند، حتی اگر به نظر برسد که آماده نیستند، خود را برای جهاد در راه خدا آماده کنند. در ادامه، خداوند دستور می‌دهد که مسلمانان باید با مال و جان خود در راه خدا جهاد کنند: «وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». این بخش از آیه بر دو جنبه جهاد تأکید دارد: جهاد مالی و جهاد نفسی. جهاد مالی به معنای استفاده از دارایی‌ها و اموال برای پیشبرد اهداف اسلام است. جهاد نفسی نیز به معنای فدا کردن جان و انرژی در راه خداوند است. این دو نوع جهاد، همزمان با یکدیگر، باید در راستای تعالی اسلام و دفاع از اصول الهی صورت گیرد.

یکی از مفاهیم اصلی این آیه، فداکاری و ازخودگذشتگی است. جهاد در اسلام همیشه با فداکاری در برابر مشکلات همراه بوده است. خداوند از مسلمانان می‌خواهد که حتی در شرایط سخت، وقتی که ممکن است منابع مالی یا توان جسمی محدودی داشته باشند، از آنچه دارند، برای پیشبرد اهداف دین استفاده کنند. عبارت «وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» بر این نکته تأکید

دارد که جهاد در اسلام نه تنها به معنای دفاع فیزیکی بلکه به معنای فدا کردن همه چیز برای اسلام است. در واقع، این آیه به مسلمانان یادآوری می‌کند که جهاد با مال و جان نه تنها یک وظیفه است بلکه یک راه برای نزدیک‌تر شدن به خداوند و کسب پاداش‌های عظیم الهی است. به طور خاص، جهاد با مال و جان می‌تواند به عنوان یک آزمون برای نشان دادن صداقت ایمان و تسلیم شدن در برابر اراده خداوند در نظر گرفته شود.

ر این آیه، دو نوع جهاد به طور مشخص مورد تأکید قرار گرفته است: جهاد مالی و جهاد نفسی. جهاد مالی به این معناست که مسلمانان باید اموال خود را در راه خداوند صرف کنند. این می‌تواند شامل کمک‌های مالی به نیازمندان، کمک به تجهیز مجاهدان در میدان جنگ، یا حتی حمایت از پروژه‌های اجتماعی که اهداف دینی را دنبال می‌کنند باشد. جهاد مالی در اسلام به عنوان یک ابزار برای تقویت جامعه اسلامی و رفع نیازهای آن در نظر گرفته می‌شود. جهاد نفسی نیز به معنای فدا کردن جان و نفس برای پیشبرد اهداف اسلام است. این نوع جهاد به ویژه در میدان جنگ‌های فیزیکی مطرح می‌شود، اما در معنای وسیع‌تر خود، به عنوان یک تلاش معنوی برای دفاع از ایمان و اصول الهی در برابر هر نوع تهدید یا فتنه است. جهاد نفسی همچنین شامل تلاش برای اصلاح نفس، مقابله با گناهان، و پایبندی به اصول اخلاقی و دینی در زندگی روزمره است. خداوند می‌فرماید: «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ»، که نشان می‌دهد انجام جهاد نه تنها برای دفاع از دین و جامعه است، بلکه برای رشد و تعالی فردی نیز لازم است. جهاد در اسلام به عنوان یک وسیله برای آزمایش ایمان و اراده مسلمانان در نظر گرفته می‌شود. در واقع، خداوند از مسلمانان می‌خواهد که در شرایط سخت، از امکانات و منابع خود برای پیشبرد اهداف الهی استفاده کنند تا ایمانشان محک بخورد و ثابت‌قدم باشند.

۱۰۵. سوره توبه آیه ۱۱۱

همچنین می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»^{۱۳} یعنی «در حقیقت خدا از مؤمنان جان و مالشان را به [بهای] اینکه بهشت برای آنان باشد خریده است همان کسانی که در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند [این] به عنوان وعده حقی در تورات و انجیل و قرآن بر عهده اوست و چه کسی از خدا به عهد خویش وفادارتر است پس به این معامله ای که با او کرده اید شادمان باشید و این همان کامیابی بزرگ است.»

آیه‌ی مورد نظر یکی از آیات مهم در بیان مفاهیم جهاد و فداکاری در اسلام است. خداوند در این آیه، ابتدا به طور آشکار به مؤمنان اعلام می‌کند که جان و مالشان را به بهای بهشت از آن‌ها خریداری کرده است. این مفهوم نشان‌دهنده‌ی عمیق‌ترین

نوع فداکاری در راه خداست. خریداری جان و مال، به معنای فدا کردن تمام دارایی‌ها و جان در راه اهداف الهی است. در ادامه، خداوند می‌فرماید که مؤمنان در راه خدا می‌جنگند، می‌کشند و کشته می‌شوند. این عبارت به‌وضوح نشان می‌دهد که جهاد، نه تنها یک اقدام دفاعی است بلکه به‌عنوان یک عمل فداکارانه و ایثارگرانه در راه خدا و دفاع از اصول دین مطرح است. این جنگیدن و کشته شدن در راه خدا به معنای تحمل سختی‌ها و قربانی کردن خود برای پیشبرد اهداف الهی است. خداوند همچنین در این آیه به وعده‌ای که در سه کتاب آسمانی (تورات، انجیل و قرآن) آمده اشاره می‌کند. این وعده، وعده‌ی بهشت است که در برابر فداکاری و جهاد مؤمنان داده شده است. در واقع، خداوند از مؤمنان می‌خواهد که با ایمان و اطمینان به این وعده، در جهاد شرکت کنند و به هدف نهایی خود که همان بهشت است، دست یابند.

عبارت «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ» نشان‌دهنده این است که خداوند از مؤمنان جان و مالشان را می‌خرد. این معامله، یک نوع فداکاری در راستای تحقق اراده الهی است. در قرآن، چنین فداکاری‌هایی با عناوین مختلفی چون جهاد و فداکاری در راه خدا بیان می‌شود. در واقع، مؤمنان باید برای رسیدن به بهشت، تمام دارایی‌های دنیوی خود را فدای راه خدا کنند. این مفهوم جهاد را به‌طور مستقیم با فداکاری و ایثار مرتبط می‌سازد. خداوند در این آیه نشان می‌دهد که این معامله، یک معامله خاص و ویژه است که خداوند آن را به عنوان وعده‌ای قطعی و حق‌دار از سوی خود در قرآن، انجیل و تورات آورده است. در واقع، خداوند به مؤمنان می‌گوید که هیچ‌کس از او به عهد خود وفادارتر نیست، بنابراین مؤمنان باید از این فرصت طلایی که به آن‌ها داده شده است، شادمان باشند.

خداوند در این آیه وعده می‌دهد که کسانی که در راه خدا جهاد می‌کنند و در این مسیر کشته می‌شوند، به بهشت خواهند رسید. این وعده، در حقیقت، به‌عنوان پاداش نهایی جهاد معرفی شده است. در این آیه، جهاد به‌عنوان یک عمل مهم و ضروری در زندگی مسلمانان معرفی شده که منجر به پاداش بزرگ الهی (بهشت) خواهد شد. در قرآن، جهاد نه تنها به‌عنوان یک وظیفه دفاعی بلکه به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به قرب الهی و پاداش‌های معنوی معرفی شده است. وعده بهشت برای کسانی که در راه خدا جان و مال خود را فدای اهداف الهی می‌کنند، بزرگ‌ترین پاداش است که هیچ‌چیز نمی‌تواند آن را جایگزین کند. این پاداش، نه تنها یک پاداش معنوی است بلکه نشان‌دهنده‌ی ارتباط عمیق بین فداکاری در راه خدا و رسیدن به آرمان‌های الهی است.

آیه‌ی فوق به‌طور ویژه به مفهوم جهاد دفاعی و ابتدایی اشاره دارد. در جهاد دفاعی، مسلمانان به‌دفاع از دین و سرزمین خود در برابر حملات دشمنان می‌پردازند. در جهاد ابتدایی، مسلمانان به‌طور فعال به گسترش دین و مقابله با فساد در جامعه می‌پردازند. در هر دو نوع جهاد، خداوند به مسلمانان می‌گوید که باید جان و مال خود را فدای راه خدا کنند و در برابر دشمنان ایستادگی کنند. در هر دو نوع جهاد، وعده‌ای که خداوند داده است، یک پاداش عظیم است که در نهایت به بهشت می‌انجامد. این وعده الهی نه تنها انگیزه‌ای برای جهاد در میدان نبرد بلکه انگیزه‌ای برای تلاش در راه اهداف بزرگ‌تر اسلام است. خداوند

در آیه‌ی فوق می‌فرماید: «وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» که نشان می‌دهد خداوند به وعده‌های خود وفادار است و هیچ‌کس وفادارتر از خدا به وعده‌های خود نخواهد بود. این بخش از آیه نشان‌دهنده‌ی اطمینان مؤمنان به وعده‌های خداوند است. مؤمنان باید با ایمان و اعتماد به وعده‌های الهی، در مسیر جهاد گام بردارند و از هر نوع تردید و نگرانی بپرهیزند. وفای به عهد در این آیه به‌عنوان یک ویژگی الهی مطرح می‌شود و به مسلمانان یادآوری می‌کند که وعده‌های خداوند قطعی و حق هستند و هیچ‌چیز نمی‌تواند آن‌ها را تغییر دهد. بنابراین، مؤمنان باید با اطمینان خاطر در مسیر جهاد حرکت کنند و به پادشاه‌های الهی که در انتظارشان است، ایمان داشته باشند.

۱،۶ . سوره انفال آیه ۷۴

خدای متعال در سوره مبارکه انفال می‌فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَأُ وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۱۴} یعنی «و کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خدا به جهاد پرداخته و کسانی که [مهاجران را] پناه داده و یاری کرده اند آنان همان مؤمنان واقعی اند برای آنان بخشایش و روزی شایسته ای خواهد بود.»

آیه‌ی ۷۴ سوره انفال به مؤمنانی اشاره دارد که ویژگی‌های برجسته‌ای چون ایمان، هجرت، جهاد، پذیرش مهاجران و یاری نمودن آنان را دارا هستند. در واقع، این آیه یک توصیف از ویژگی‌های مؤمنان حقیقی در اسلام ارائه می‌دهد که در آن ایمان به خداوند، هجرت از سرزمین‌های کفر به سرزمین‌های اسلامی، و جهاد در راه خدا از ارکان اصلی هستند.

- ایمان: ایمان به خداوند اولین و اساسی‌ترین شرط در نظر قرآن است. ایمان در این آیه به‌عنوان پیش‌شرط جهاد و هجرت معرفی می‌شود. ایمان به‌عنوان پیوندی عمیق و درونی با خداوند است که موجب عمل به دستورات الهی می‌شود.
- هجرت: هجرت در این آیه به معنای ترک خانه و کاشانه برای حفظ ایمان و اعتقاد به خداوند است. هجرت هم‌چنین به‌عنوان نشان‌دهنده‌ی جدایی از تعلقات دنیوی و حرکت به‌سوی معنویت و اصلاح جامعه است. هجرت در قرآن تنها یک عمل فیزیکی نیست، بلکه به‌عنوان نمایانگر انتخابی از سر ایمان برای پیوستن به اهداف الهی است.
- جهاد: جهاد در قرآن نه‌تنها به معنای نبرد نظامی بلکه به معنای تلاش و فداکاری در راه اهداف الهی است. جهاد در این آیه به‌عنوان بخشی از مسئولیت‌های مؤمنان به‌شمار می‌آید که باید در برابر دشمنان دین و انسانیت بایستند. این جهاد می‌تواند در زمینه‌های مختلف از جمله دفاع از دین، مبارزه با فساد، و گسترش عدالت اجتماعی باشد.

• نصرت مهاجران: در این آیه، خداوند به کسانی که مهاجران را پناه داده و از آنان حمایت کرده‌اند نیز اشاره می‌کند. این بخش از آیه به‌ویژه بر کمک و هم‌دلی در میان مسلمانان تأکید دارد و نشان می‌دهد که پذیرش و یاری دادن به دیگر مسلمانان از ویژگی‌های مؤمنان حقیقی است.

هجرت در این آیه به‌عنوان یک نشانه از فداکاری و ایثار معرفی می‌شود. مهاجران در تاریخ اسلام با ترک خانه و کاشانه خود و گذشتن از زندگی دنیوی برای حفظ ایمان، در واقع نشان دادند که هدف آنان تنها رسیدن به خداوند است. هجرت تنها یک حرکت فیزیکی نبود، بلکه به معنای یک انتخاب معنوی برای پیوستن به جامعه‌ای بود که هدف اصلی آن پیاده‌سازی اصول الهی و تحقق عدالت اجتماعی بود. از سوی دیگر، هجرت به‌عنوان یک آزمایش الهی نیز مطرح است. در حقیقت، مهاجران باید با سختی‌ها و مشکلات فراوانی روبه‌رو می‌شدند و این آزمایش باعث می‌شد که میزان ایمان و استقامت آن‌ها در مسیر خداوند سنجیده شود. هجرت در این آیه به‌عنوان یک نوع از خودگذشتگی و فداکاری در نظر گرفته شده است که همراه با جهاد در راه خدا، مؤمنان را به سوی رستگاری و بهشت سوق می‌دهد.

آیه‌ی فوق علاوه بر تأکید بر جهاد و هجرت، به موضوع حمایت از دیگران نیز اشاره دارد. کسانی که مهاجران را پناه داده و یاری کرده‌اند، نیز در این آیه به‌عنوان مؤمنان واقعی معرفی می‌شوند. این بخش از آیه به‌ویژه به اهمیت همکاری، هم‌دلی و حمایت اجتماعی در جامعه اسلامی تأکید دارد. در اسلام، مسلمانان به‌عنوان یک جامعه واحد باید یکدیگر را در مشکلات یاری کنند. این آیه نشان می‌دهد که همکاری و حمایت از مسلمانان دیگر، هم‌چنین هم‌دلی در شرایط سخت و دشوار، از ویژگی‌های مؤمنان واقعی است. به همین دلیل، یاری دادن به دیگران نه‌تنها یک وظیفه اخلاقی بلکه یک بخش مهم از جهاد در راه خدا محسوب می‌شود.

در پایان آیه، خداوند وعده می‌دهد که برای کسانی که ایمان آورده و جهاد کرده‌اند، «مغفرت» و «رزق کریم» خواهد بود. این وعده نشان‌دهنده‌ی پاداش عظیم الهی برای کسانی است که در راه خدا جهاد می‌کنند. در واقع، جهاد در راه خدا نه‌تنها به معنای کسب پاداش دنیوی بلکه در نهایت به معنای دریافت مغفرت و رحمت الهی است. خداوند با این وعده به مؤمنان تأکید می‌کند که جهاد در راه خدا نه‌تنها آن‌ها را به سوی رستگاری دنیوی هدایت می‌کند بلکه به آن‌ها بهشت و مغفرت الهی را نیز خواهد بخشید. این پاداش الهی نشان‌دهنده‌ی این است که جهاد در اسلام به‌عنوان یک ابزار برای رسیدن به قرب الهی و تعالی روحی و معنوی است. مسلمانان باید با ایمان و اطمینان به این وعده‌های الهی در مسیر جهاد قدم بردارند و هیچ‌گاه از مشکلات و سختی‌های جهاد نترسند، چرا که پاداش‌های عظیم الهی در انتظار آنان است.

۱.۷. سوره انفال آیه ۷۵

همچنین می‌فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»^{۱۵} یعنی «و کسانی که بعداً ایمان آورده و هجرت نموده و همراه شما جهاد کرده اند اینان از زمره شما هستند و خویشاوندان نسبت به یکدیگر [از دیگران] در کتاب خدا سزاوارترند آری خدا به هر چیزی داناست.»

آیه‌ی فوق به طور خاص بر دسته‌ای از مؤمنان که پس از هجرت و ایمان به اسلام پیوسته‌اند تأکید دارد. عبارت «وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ» به مسلمانانی اشاره دارد که بعد از هجرت پیامبر اسلام از مکه به مدینه ایمان آورده و در کنار مسلمانان اولیه در جهاد شرکت کرده‌اند. این جمله نشان می‌دهد که ایمان به خدا و پیامبر و همچنین تلاش برای دفاع از دین در برابر دشمنان، معیار اصلی برای پیوستن به جامعه اسلامی است. در ادامه، خداوند می‌فرماید: «فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ» یعنی کسانی که بعداً ایمان آورده و در جهاد شرکت کرده‌اند، از نظر دینی و اجتماعی در سطح و جایگاه برابر با سایر مسلمانان اولیه قرار دارند. در حقیقت، این جمله به‌طور غیرمستقیم تأکید دارد که اسلام به‌هیچ‌وجه بر اساس ریشه خانوادگی یا تاریخچه‌ی اجتماعی، تفاوتی میان مسلمانان قاتل نیست. بلکه آنچه مهم است ایمان، هجرت و جهاد در راه خداوند است.

در بخش دوم آیه، خداوند اشاره می‌کند به اینکه «وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ» و این بیانگر این است که خویشاوندان از نظر حقوق اجتماعی و دینی در جامعه اسلامی نسبت به یکدیگر بر دیگران اولویت دارند. این مفهوم به این معناست که در صورتی که موضوعات ارثی یا اجتماعی مطرح باشد، نسبت‌های خانوادگی و روابط خویشاوندی از جایگاه خاصی برخوردارند. در کتاب خدا، این اولویت‌های خانوادگی نسبت به دیگران بر اساس اصول عدالت اجتماعی و دین اسلام تنظیم شده است. در بسیاری از موارد در قرآن، بر اهمیت روابط خانوادگی و اهمیت حمایت از یکدیگر تأکید شده است. در این آیه، خداوند در واقع می‌خواهد به مسلمانان یادآوری کند که در بسیاری از شرایط اجتماعی و خانوادگی، حقوق و مسئولیت‌های خویشاوندان باید مورد توجه قرار گیرد و در راستای حفظ وحدت و هماهنگی جامعه اسلامی، این اولویت‌ها رعایت شود.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش ادله قرآنی جهاد مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. بررسی در این پژوهش‌های حاکی از آن است که قرآن کریم به صورت ویژه‌ای به مساله جهاد پرداخته است. سوره حج آیه ۳۹ و ۴۰، سوره بقره آیات: ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۱۶، ۲۱۸؛ سوره محمد (ص) آیه ۴ و ۳۱؛ سوره توبه آیه ۴۱ و ۱۱۱؛ سوره انفال آیه ۷۴ و ۷۵ به مساله جهاد پرداخته‌اند.

منابع:

۱. القرآن الکریم
۲. الإمام خمینی، سید روح الله موسوی (۱۳۸۵)، تحریر الوسیله، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
۳. امام خمینی و سایر مراجع (بی تا)، رساله توضیح المسائل، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم،
۴. الامام الحسینی الخامنه ای، السیدعلی (۱۴۱۵) اجوبه الاستفتاءات، کویت: بی نا
۵. امام خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۸)، رساله آموزشی، تهران: فقه روز
۶. ابن جوزی (بی تا)، نواسخ القرآن، بیروت: دارالکتب العلمیه
۷. ابن شدقم، ضامن (۱۴۲۰)، وقعه الجمل، قم: السید تحسین آل شیبیب الموسوی
۸. ابن شعبه، حسن بن علی (۱۴۰۴)، تحف العقول، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین
۹. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۸۴)، برگزیده تفسیر نمونه، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب (ع).